

К.Убайдуллаев атындагы Республика педагог кадрларды кайта
таярлау хам канигелигин арттырыу институты

«Тил хам адебият» кафедрасы

БЕРДАК ШЫГАРМАЛАРЫНДА КӨРКЕМ СУУРЕТЛЕУ КУРАЛЛАРЫ ШЫГАРМАЛАРЫНЫН КӨРКЕМ АДЕБИЙ ТИЛИ.

Ж О Б А:

- 1.Бердак шыгармаларынын көркөмлик өзгөшөли.
- 2.Бердак шыгармаларынын көркөм сууретлеу кураллары.
- 3.Бердак шыгармаларынын көркөм тили.
- 4.Бердак шыгармаларынын косык курылысы.
5. Сораулар хам тапсырымалар.
6. Пайдаланган адебиетлар.

Улымга, Бердак шыгармалары огада жай халык тили менен жазылган. Бул ен алды менен онын жокарыда соз еткен “Акмак патша” дастанына тийисли.

Оз халкынын тил байлыгын пухталык пенен ийелеген шайыр баска шыгармаларындай-ак бунда да ен жаксы соз маржанларын колланыу аркалы жокары дарежели көркөмликке ерискен. Ол озинин хар бир айтайын деген ойын эпитет, тенеу,гипербола,антитеза, метафоралар аркалы сууретлейди. Булардын бари халык угымынан алынган болып, турмыстагы тийкаргы хадийселер менен тыгыз байланыскан.

Шыгарманын унамлы кахарманларынын атларынын озинде де улкен мани бар.

Мысалы. Гулим, Гулзар, Анар хам т.б. Мысалы.

“Дуньянын жузи тар болды,
Жаз-куни кырау, кар болды,
Кеули хош емес, зар болды,
Деп Гулзар койган екен”-

Деп тусиндиреди шайыр Гулзарга ат койылыуын.

Шыгармада метафоралардын да турлери ушырасады.

“Касы кыя шашы кундыз,
Омири зая шолпан жулдыз”,

Шыгарманын косык курылысына келсек кобинше 1-2-3-катарлар бир уйкасып,тортинши катар оз алдына болек туратугын {"аааб"} косык туринен ибарат. Булардан баска биринши хам ушинши екинши хам тортинши катарлары уйкасып келетугын турлери де бар.

Елден алдын сулыу танлап,-а
Оймак ауыз,кумар козден,-б,
Коп ишинен сайлап-сайлап,-а,
Бирин суйдим сайлап жузден,-б.

Буннан баска да хар турли аралас уйкасыклар да ушырасып отырады.

Дастан тийкарынан алганда жети,сегиз бууынлы косык тури менен жазылган. Дастанда бундай уйкаслар менен бир катарда оз-ара катар ишинде уйкасып кететугын ишки рифмлар да ушырасады.

Мысалы. ”Адам олди хан тогилди...” хам т.б.

Озлеринин кейнинде олмес мийрас калдырган уллы жазыушылардын кайсысы болса да оз халкынын адебий мийрасларын тереннен уйренген, шыгармаларында жаксы пайдаланган.

Каракалпак халкынын көркөм соз зергерлеринин бири Бердак шайырдын доретпелери халык поэзиясы менен тыгыз байланысly. Халыктын накыл-макаллары,аныз созлери шайырдын шыгармаларында коплеп ушырасады. ”Акмак патша” дастаны сыяклы шайырдын поэмалары, лирикалык косыкларында халыктын анызы, юмору, баска да сууретлеу кураллары шеберлик пенен пайдаланылган. Белгилейтугын нарсе онын барлык шыгармалары жай карапайым халык тили менен жазылган. Бул жагдай Бердак шыгармаларынын улыума багытына хам характерине шешиуши тасир тийгизген, уллы шайырдын шыгармаларынын халык арасынан кеннен таралып, бизин кунимизге де жетиуи коп жагынан усыган байланысly.

Бердактын шыгармаларында табият лирикасы, юмор хам сатира, сиясий лирика коп ушырасады.

Булардын тилин шайыр сол шыгармалардын сыпатына карай танлаган.

Шайыр халыктын соз байлыгын кен турде озлестирип,озинин копшилик сууретлеу куралларын усынан алган. Онын косыкларындагы ушыраскан накыл-макаллардын бир болеги ауыз еки халык доретпесинен алынган болып, бир болеги шайырдын озинин бай турмыс тажирийбеси тийкарында доретилген. Бердактын косыкларында формасы, мазмуны, озлестирилмей алынган накыллар да коп ушырасады.

“Ердин ози олсе де, сози олмейди”,

“Жиги канаты ат болар”,
“Бори арыгын билдирмес”

Сонын менен бирге шайыр озинин бас турмыс тажирийбеси тийкарында да коп афоризмлер ойлап шыгарган. Мысалы:

“Жумыс исле тууылган сон ел ушын,
Жанынды аяма елде ер ушын...”
“...Басынды кос жаксы доска,
Дос таппай хам журме боска...”
“Паркы болар соз дегеннин...
“Колынды узбе елаттан...
...Адам баласында болсын ар-намыс,
“Ен кеми мын болсын коз корген таныс...” хам т.б.

Бердак шыгармалары созлик курылысынын екинши дареги шыгыс адебиятынан кирген созлер.

Бердак шыгармаларында колланылган коркемлеу кураллары хар турли. Олардын ишинде ен коп ушырасатугын тенеулер-каракалпак тилинде кобинше, тубир созлердин кейнинен “тай-тай”, “дай-дей”, “ша-ше” суффикслери жалгануу менен жасалады. Буларга коса “мегзер”, ”киби”, ”сыяклы”, ”янлы”, ”кусап” деген созлердин жардеми аркалы да тенеу доретиледи. Тенеулерде кандай болмасын, бир заттын белгиси екинши бир затка мегзетилип, сонын менен салыстырылып баян етиледи. Усы кагыйда бойынша караганымызда Бердак шыгармаларында тенеулердин хар турин ушыратамыз.

...Лашын киби кокке ушып...
...Барлыгы акылсыз шортанга мегзер...
...Нар кусап шайнасты бугин...
...Жигит болсан арысландай тууылган...

Шайырдын шыгармаларында тутас туринде дизбеклесип ушырасатугын тенеу де коп. Бул жагынан онын “Халык ушын”, “Коринди”, “Заманда” косыклары огада характерли. Шайыр тенеулерди калай болса солай ала бермейди. Олардын хар кайсысынын далме-даллигине карай колланады. Маселен, халыкты езген залымларды шаянга, уулы жыланга тенейди. Акыллы хам парасатлы адамдардын образын бериуде халык угымындагы ен жаксы созлерди колланады.

Бердак эпитетлерди де коп колланады.

Эпитетлер ауызеки халык доретпелеринде де коп ушырасады. Мысалы: “кара”, “ак”, ”сары”, ”кызыл” - ауыз еки халык доретпелериндеги тураклы эпитетлер. Эпитетлер кандай болмасын бир заттын айрыкша белгисин корсетуу ушын колланылады.

Бердактын косыкларындагы эпитетлерге мысаллар.

...Кара думан кашан кетер...
Жабыккан кара кунлерим...
...Кеуил деген Кызыл гул,
Сойлесе сайрар Кызыл тил...
...Сондай болса да жумыры бас,
Жарылмады бул кара тас...
Менде болды ен жуйрик тил...
Акша аттын белине,
Айылды беккем шалады хам т. б.

Коркемлеу куралынын бул турлеринен баска Бердакта кобирек метафоралар ушырасады.

Метафоралар озинин тури жагынан тенеуге жакын турады. Тенеу созлердин кейниндеги суффикслерин алып тасласак, олар копшилик орынларда метафорага айланып кетеди. Метафоралар тенеу сыяклы бир затты екинши затка уксастырып отырмайды, ал бир-бирине уксаслыгы жакын болган еки заттын катнасы кесип айтылады.

Бердактын косыкларындагы метафораларга мысаллар....

...Тарт колынды геллен кетер,
Деди арыслан Ерназар бий...
... Жигитлик деген нар екен,
Гаррылык деген жар екен...
Омир шад болмаса боларлар комир,
Созлерим меруерттей айтылган хэр бир...

Ирония, сарказм-эдебияттагы ен кушли сууретлеу куралларынан есапланады. Ирония астарлы соз, сарказм ирониянын ен жокары тури. Бердактын юмор-сатиралык косыкларында ирония хэм сарказм коп ушырасады.

...Зийнети сонындай артты,
Конакларын дым жарытты,
Он бес арба табак тартты,
Несибе сол болган екен...
...Уфик мэхрем бежит жури,
Жолын жууык па, жырак па?
Минипсен жылдырым атка,
Ат па, ешек пе, пырак па?
...Бул ешектин манлайы сор,
Отка корен, ози жемхор,
Мойны киши хызмети зор,
Ат, гашырдан уллырак па?

Сарказм иронияга караганда откирлесип бериледи. Мысалы: Шайырдын «Билесен бе» косыгы сарказмге жатады.

Бердак шыгармаларынын косык курылысы тийкарынан алганда жети-сегиз хэм он бир бууынлы, торт катарлы косык тури менен жазылган. Шайырдын гейпара шыгармалары жыраудын айтыуына колайлы жазылган.

Сегиз бууынлы, торт катарлы косыкка мысал:

Паркы болар соз дегеннин,
Ныркы болар боз дегеннин,
Халкын болсын излегенин,
Сонда дэуран суредурсан.

Жети-сегиз бууынлы косыкларга мысал:

Айдос бий кашты деген сон,
Хийуадагы шайтан хан,
Узагына хат жоллап,
Жакынына ат жоллап,
Гернай коймай тарттырып,
Дабылын коймай кактырып,
Эскер коймай жыйдырып...

Онбир бууынлы торт катарлы косыкка мысал:

Дуньяга шыккан сон шадланып журмек,
Жасында жайранлап тамаша кормек,
Оз тенинди тауып ойнамак-кулмек,
Бул дуньяга келгеннен сон, дилбарым.

Сойтип, Бердак озинин шыгармаларынын тилине, коркемлигине, окуушыга тусиникли болууына улкен жууапкершилик пенен караган шайыр болды.

Сораулар хам тапсырмалар.

1. Бердак Гаргабай улынын каракалпак классикалык адебиятында туткан орны.
2. Бердак шайыр колланган коркем сууретлеу кураллары.
3. Бердау шыгармаларынын коркем тилин хам стиллик озгешеликлери.
4. Бердактын акыл-насият шыгармалары темасында шыгарма жазыу.

Пайдаланылган эдебиятлар:

- 1) Бердак. Танламалы шыгармалары. Нокис, 1987.
- 2) Дэукараев Н. Шыгармаларынын толык жыйнагы I том. Нокис, 1977.
- 3) Сагитов И. Сахра булбили. Нокис, 1974.
- 4) Пахратдинов Э. Бердак шыгармаларынын актуль мэселелери. Нокис, 2003.
- 5) Пирназаров А. Бердак шыгармаларынын тил. Нокис, 2003.